

УДК 82.091"Гоголь М."

О. Г. Ковальчук

Юрій Гребенік як гоголезнавець, або Ще про одну проблему української гуманітаристики

У статті розглядаються проблеми, пов'язані з методикою, методологією та практикою оглядових праць у галузі гоголезнавства.

Ключові слова: гуманітаристика, українське гоголезнавство, колоніальний кітч, страх, сміх, псевдонім, Юрій Гребенік, колоніальний маскарад.

В статье рассматриваются проблемы, связанные с методологией, методикой и практикой обзорных работ в области гоголеведения.

Ключевые слова: гуманитаристика, украинское гоголеведение, колоніальний кітч, страх, смех, псевдоним, Юрий Гребеник, колоніальний маскарад.

The article deals with problems related to methodology, methods and practices survey works on the Gogol studies.

Key words: humanitarian studies, Ukrainian Gogol studies, colonial kitch, fear, laughter, pseudonym, Yuri Hrebenik, colonial mascearade.

Ім'я Юрія Гребеніка в гоголезнавстві нове, однак дуже голосне, оскільки він (бажаючи того свідомо чи підсвідомо, чи під тиском чиєїсь наполегливої "підказки") у певний момент обрав собі роль законодавця моди у цій галузі літературознавства (якраз до цього зобов'язує місія Оглядача, а отже, й Поціновувача та Керманіча, який має спрямовувати обрану галузь науки у певне русло, бо ексклюзивно володіє моментом істини).

Щоб краще зрозуміти логіку роздумів автора статті "Зачароване місце" (Критика, 2012, число 4), спробуємо кількома тезами окреслити завдання сумлінного оглядача.

Як видається, він мусить з належною повнотою (без смакової чи нав'язаної оточенням селекції) охопити масив робіт за темою, згрупувавши їх за змістом чи проблемами, висвітлити слабкіші та сильніші сторони праць, які оглядаються, і, спираючись на знання, на власну методику та інтуїцію, запропонувати можливі шляхи вирішення проблем, що накопичилися у даному розділі українського

літературознавства, яке досі багато в чому "зв'язане" на російське гоголезнавство, майже автоматично черпаючи звідти теми, проблеми і навіть натхнення (до речі, у зв'язку із формуванням корпусу праць, що оглядаються, варто було б хоч якось зреагувати на методологічні засади, на яких ґрунтується знакова, багато в чому піонерська книга "Микола Гоголь: українська бібліографія" (К., 2009).

Це все бажано, це оптимальний варіант. Як же виконав своє завдання оглядач, як все ж таки виглядає реальність?

Скажемо відверто – дуже неприглядно.

Почнемо з найпростішого – з формування корпусу текстів. Отже, селекція. Дивне враження справляє ця "купа", яка так нагадує знамениту "кучу вещей" у безсмертному романі М. Гоголя: академічні, професійні видання тут сусідять із відверто дилетантськими або й просто популяризаторськими роботами. Ще дивніше у виданні з таким реноме (а йдеться ж бо про "Критику", яка так високо підняла планку в українському літературознавстві) читати гнівні полемічні роздуми про альбом дитячих робіт – "Мій Гоголь. Каталог художніх робіт юних студентів Київської дитячої Академії Мистецтв" (Київ, 2009). І вже зовсім смішно виглядає той ратоборчий пафос, з яким накинувся Юрій Гребенік на це – таке далеке від академізму (та й гоголезнавства в цілому) видання.

Щоб не бути голослівним, нагадаємо читачеві цей розлогий критичний "уступ": "Чи слід дивуватися, що в альбомі ... бачимо малюнки, які не мають до Гоголя прямого стосунку? "Мамай", "Спів кобзаря" (сумно похилились козачі голови), "Гоголівські часи" ... Декілька разів натрапляємо на назву "Вечори на хуторі поблизу Диканьки", хоча перед нами – ілюстрації до "Ночі проти Різдва"; це означає, що первинним для юних митців є однойменний совєтський фільм (чи слід нагадувати, що дія Гоголевої повісті відбувається у Диканьці, а не на хуторі біля неї?)" [3].

А ось принципово важливу роботу – з огляду на заявлену програмну концептуальність огляду (точніше – "плачі" за браком концептуальності: "... всі ці методички, "невідомі Гоголі" та колективні збірки мають спільну рису – спільну із чималим відсотком української гуманітаристики: брак концептуальности" [3] В. Звиняцьковського "Побеждающий страх смехом. Опыт реставрации собственного мифа Николая Гоголя" (Киев, 2010) відбуто якоюсь дуже непевною, розгонистою фразою, скажемо простіше – далекою від академізму: "Плин філологічної свідомости" спостерігаємо, наприклад, у книжці Володимира Звиняцьковського ... де окремі влучні спостереження

(як правило, наявні ще у давній авторовій книжці "Гоголь. Тайны национальной души", 1994) розчинено в необов'язкових асоціаціях, парадоксах і загальній есеїстичності викладу" [3]. А, між іншим, маститий гоголезнавець, авторитет у цій галузі – Юрій Манн має принципово іншу думку щодо згаданої монографії В. Звиняцьковського – тієї, де відомий український дослідник творчості М. Гоголя спробував вирішити питання про стосунки концептів страху та сміху у творчості митця: "содержательная книга" [6].

І вже зовсім непристойно виглядає відбуття "номеру" (через кому, навіть без осмисленої паузи, яка вказувала б на зацікавлення просто таки принципово важливою працею): а саме так виглядає презентація серйозної, багато в чому новаторської праці Т. Гундорової "Микола Гоголь і колоніальний кітч" [4].

Видається, що саме тут дослідниця торкнулася однієї з серцевинних проблем українського гоголезнавства. Обравши темою розмови кітч (а проблему кітчу вона знає досконало – одразу ж згадується цікаве дослідження званої широким загалом дослідниці – "Кітч і література. Травестії" (К., 2008)), Т. Гундорова запропонувала науковій громадськості до обговорення та осмислення кілька принципово важливих теоретичних пропозицій – зокрема: "Імітація етнопонаціонального у формі кітчу", "колоніальний кітч", "колонізація кітчем", "малоросійський" кітч-стиль", "маскарадне *переодягання* (курсив Т. Гундорової – О. К.) – зміна ідентичності". Окремої розмови вимагає теза про контрколонізаційний пафос кітчу – "Парадокс колоніального кітчу, однак, полягає у тому, що він ... стає джерелом антиколоніальних настроїв" [4, с. 35].

Та, на жаль, ввівши щодо "культурної інтеграції Миколи Гоголя у структури російської культури" поняття *напівколоніального*, дослідниця (попри цілу низку влучних спостережень, які допомагають багато в чому по-новому поглянути на деякі твори письменника) все ж не звела окремі приклади (хай і дуже влучні) у цілісну систему. Однак напрям дослідження (і напрям перспективний) нею вже окреслено.

Та повернемося знову до психології нашого оглядача. Ну, не вміє (дійсно, не вміє чи не хоче?) він ні бачити, ні радіти з того, що – попри всі складнощі у розвитку українського гоголезнавства – все ж з'являються цікаві речі.

Де там радіти, хоч би просто (протокольно) констатувати: "Нарешті!" Що нарешті? Нарешті (після кількох невдалих спроб,

зумовлених цілою низкою чинників) таки з'явився достатньо репрезентативний семитомник творів М. Гоголя українською мовою.

Багато старань, праці, любові вкладено в це видання, у якому так яскраво і різноманітно представлена перекладацька справа в Україні – хай навіть на ділянці, що не може репрезентувати все явище у цілому. До речі, добір авторів представлених перекладів, текстів, позитиви й прорахунки цього складного процесу ще мають стати предметом обговорення. А коментарі? Ну, не хоче Юрій Гребенік кинути на них оком – ніколи? Не хочеться? Не варто? Варто. Яка їхня логіка, що принципово нового маємо тут у порівнянні з попередніми спробами коментування? Чи, зрештою, – якщо вже нема нічого вартого у цій частині видання – може, є просто цікаві спостереження? А вони є. І їх таки треба було виокремити й окреслити. З аналітичної розвідки новопосталого гоголезнавця цього не дізнатися, а шкода. Вимірювання ж коментарів "метражем" (а саме до цього прийому тяжіє Юрій Гребенік), на нашу думку, контрпродуктивне.

Уважного прочитання (якщо не найуважливішого – в силу важливості окресленої проблеми) вимагає вступна стаття до цього видання П. Михеда – "Микола Гоголь – апостол живих душ". Чи багато у нас зібрань творів, де у передмові не відомі всім загальники, а цілісний аналіз творчості митця крізь складну призму. Можна сперечатись, можна приймати чи не приймати, але не враховувати цей матеріал у концептуально маркованій оглядовій праці (а, як пам'ятаємо, саме на такий рівень розмови претендує Юрій Гребенік) просто неприпустимо (тим паче, що це не вигаданий П. Михедом "сюжет", а сформований у цілісну картину складний матеріал, нерідко завуальований, "законспірований" самим М. Гоголем, але водночас такий важливий – якщо не визначальний – для самого письменника).

А що ще могло б порадувати нашого оглядача. Чи що цікаве є? Є й чимало цікавих речей. Приміром, хоч би й ось ці – мені найближчі. Так, у додатку до "Независимой газеты" ("Ex libris. НГ"), датованому 25 лютого 1998 р., в статті "Запах мертвого слова. Русскоязычная литература на Украине" читаємо: "Низок и уровень украинской русистики (за исключением разве что киевско-нежинской школы гоголеведения)" (до речі, Андрій Окара ці слова повторив двічі, здублювавши свою статтю 1998 р. у 2008 р., додавши при цьому власний коментар, який підтвердив незмінність його позиції і через десять років після наведеної вище оцінки загального стану русистики в Україні).

А ось інший дуже показовий штрих – фрагмент з відповіді Олександра Киченка на анкету "Гоголезнавчих студій": "В гоголеведении сегодня открывается множество перспектив. Не все, оказывается, ясно с текстологией, в области которой еще возможны отк р ы т и я (розрядка наша – О. К.): на последней гоголевской конференции в ИМЛИ оживленное обсуждение вызвал доклад Г. В. Самойленко о недавно найденном списке второго тома "Мертвых душ" [5, с. 316].

Чи бачив це Юрій Гребенік? Мабуть, ні, а мав би – до речі, цей збірник він тримав у руках (про що свідчать посилання на матеріали відповідного збірника) – не все ж захоплюватися оглядовою статтею І. Булкіної ("Нежинский круг и "фантастическая реальность": обзор юбилейной украинской "гоголианы" (Новое литературное обозрение. – 2010. – № 101)) – справді цікавої дослідниці з унікальним професійним вишколом – але ж служба для Москви завжди залишається службою, і тут вже ніякий (в тому числі й найпрофесійніший) вишкіл не допоможе: довіру кураторів з північно-східної столиці треба належно відпрацьовувати.

Тепер щодо методології. Тут теж все цікаве, оскільки Юрій Гребенік вирішив збагатити сучасну науку принципово новими підходами до аналізу літературного твору – і не просто твору, а "однориткового" (насправді, це аж ніяк не нова методологія, а стара, зужита вже, убога методика – та про неї трішки нижче).

До речі, щодо поняття "одноритковий" вже маємо цікавий, фаховий коментар. Звернімося до цього важливого матеріалу, оскільки він багато що прояснює у псевдонауковому тумані, напущеному нашим оглядачем: "Визначення "однориткова методологія" – демонстрація простуватої обізнаності з есеєм Г. Померанца "Однориточные теории. Незаконная дочь философии" ... присвяченим ролі ідеології в суспільній практиці Європи останніх віків. Жодного стосунку до літературознавства ... вона не має ..." [7, с. 116].

Що ж таке "одноритковий" твір, точніше – одноритковий текст? Виявляється, все теж елементарно просто – це той, у якому все на світі пояснюється за допомогою "однієї-єдиної гіпотези" [3].

Загалом-то гіпотези бувають різними. Ось, приміром, монографія (мабуть, відома нашому оглядачу, якщо ж невідома, то варто ознайомитись) відомого дослідника Г. Грабовича "Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості поета" (Київ, 1991). Гіпотеза то одна, "нитка" одна, а резонанс, а неспокій (аж досі відлунює), який охопив науковий світ після появи цієї непересічної,

проривної праці, що пояснює ту незбагненну магію слова Шевченка, від якої спалахнуло колективне українське серце. У той же час інша річ Г. Грабовича, яка знаходиться у тому ж проблемному спектрі ("Гоголь і міф України" (Сучасність. – 1994. – № 9–10)) опинилася на маргінесі наукової думки.

Тож справа, мабуть, не в "одноритковості", а в самій гіпотезі, в її якості, смисловій наповненості, зрештою, у тому вибуховому потенціалі, який вона містить у собі.

Як же (за Юрієм Гребеніком) слід аналізувати "однориткові" тексти? А тут немає нічого нового й складного: беремо і "вискубуємо" – абсолютно довільно, не керуючись жодною логікою, – цитати й "огортаємо" їх іронічним флером. Тож не переймаємося нічим – адже все так доступно і зрозуміло: "переріж нитку і все знищиться" [3].

У згаданій методологічній настанові все цікаво – і процедура перерізання, і знищення.

Уявляється, що подібна акція потребує хоч мінімальних зусиль, хоч мінімального застосування інтелекту. Виявляється, ні. Все елементарно, все просто і доступно всім. Отже, вибираємо з рецензованої праці будь-які елементи і зв'язуємо їх у довільний, абсолютно умовний "сюжет", позбавлений будь-якої логіки. Потім додаємо (для авторитетності поданих суджень) два-три голосні імені й обов'язково М. Бахтіна – ну куди ж без нього "вітчизняному" вченому), і все – оцінка готова, лежить собі свіжа-свіженька й торжествує – а нитку таки перерізано.

Вона то свіжа й торжествуюча, але не забуваймо й про знищення (теж не останню категорію в методологічному інструментарії Юрія Гребеніка, бо саме тут приходять час вирішальних формул – формул, спрямованих на знищення автора та його праці, – до речі, ознайомлюючись з ними, приходять на пам'ять залізобетонні формулювання, відомі нам з часів незабутніх парткомів).

Як же працює ця категорія? Щоб не бути голослівним, проглянемо увесь перебіг процесу на конкретному прикладі, який, очевидно, для оглядача є принциповим, бо для інтерпретації його він не жалкує ні місця, ні інтелектуальних зусиль, ні іронії.

Тож знову про інтелект? А куди ж без нього у такій делікатній справі, як оцінка, точніше – знищення? А якщо для інтелектуальних зусиль бракує належного ресурсу (певно, в силу браку знань якраз у галузі гоголезнавства)? Що ж робити в цьому разі? Правильно. Діяти як Македонський, тримаючи в руках як меч концептуальні

знахідки, концептуальні набутки авторитетних гоголезнавців. Ось зразок такого рішучого й безповоротного удару: "Гоголева перемога страху сміхом – концепція загальноновизнана" [3] – цікаво, кому ж вона – ця концепція – належить, бо гоголезнавців, які могли б достатньо кваліфіковано хоч щось сказати про страх у творах М. Гоголя (тим паче про надзвичайно складні стосунки страху й сміху), зізнаємося, відверто таки бракує. А для Юрія Гребеніка немає абсолютно ніяких проблем – загальноновизнано і край (а далі розумій так, як у знаменитій дискусії 20-х рр. – "Куди лізеш, сопливе?").

Та все ж ніяк не сходиться, бо зовсім не віриться ось так – подитячому – в авторитетність слова новоявленого гоголезнавця – хай і гоголезнавця з незаплямованою репутацією (очевидно, тому, що ніде ці плями покласти – відсутній об'єкт – у тексті огляду автор постає як фантом; але все по-порядку, в свій час: тобто про це делікатне – але дуже принципове – питання поговоримо трішечки пізніше).

А зараз спробуємо звернутися до першоджерела – розгорнемо текст, який належить М. Гоголю, – а саме, статтю, яка ввійшла до складу книги "Выбранные места из переписки с друзьями".

Як же подолати сміхом хоч би й оцей пароксизм страху: "На ваше длинное письмо, которое вы писали с таким страхом, которое просили сей же час истребить после прочтения ... отвечаю не только не по секрету, но, как вы видите, в печатной книге ... Побудило меня к тому то, что, может быть, мое письмо послужит в то же время ответом и прочим, которые, подобно вам, смущаются теми же страхами. *То, что вы мне объявляете по секрету, есть еще не более как одна часть всего дела; а вот если бы я вам рассказал то, что я знаю ... тогда бы, точно, помутились ваши мысли ...* (курсив наш – О. К.)" [2, с. 339–340]. Тут хіба що треба звертатись за допомогою до інфернальних сил, випрошуючи у них децицію диявольського сміху. Тож, мабуть, не будемо вірити на слово, що питання вирішено раз і назавжди.

До того ж (на щастя!) не весь гуманітарний простір зачищено під Юрія Гребеніка. Ось, приміром, Едита М. Бояновська аж ніяк не хоче вірити на слово подібним дослідникам: "... ця стаття ("Страхи и ужасы России" – О. К.) навчає конструктивного ставлення до російських страхів" [1, с. 506]. Де тут сміх? Швидше, віра в раціо.

Звернімося до іншого дослідника – класика в галузі гоголезнавства – Юрія Манна (а йому, схоже, Юрій Гребенік довіряє беззастережно).

Маститому гоголезнавцю зовсім інакше (ніж про це пише наш оглядач) бачиться протистояння сміху і страху: "Заголовок могого повідомлення ("Смех против страха (штрихи к теме)" – О. К.) подказан названием посвященной Гоголю соедержательной книги Владимира Звиняцковского "Побеждающий страх смехом" (Киев : Лыбидь, 2010). Я бы только заменил утверждающую интонацию на *вопросительную* (курсив наш – О. К.): действительно "*побеждающий*" (курсив Ю. Манна – О. К.)? Или если "*побеждающий*", то *окончательно ли, всецело?*" [6].

Тож, очевидно, від формули, на якій наполягає Юрій Гребенік (нагадаємо її – "перемога страху сміхом – концепція загальновизнана"), доведеться відмовитись (хоч би й під тиском того ж таки авторитета, до якого з такою довірою ставиться наш юний гоголезнавець). А шкода. Так було все ясно і просто.

Інтернет на ім'я Юрія Гребеніка відгукується дуже неохоче. Очевидно, з огляду на те, що це псевдонім.

Чому раптом закрите забрало? Мотиви можуть бути дуже різними: від надмірної скромності (у що аж ніяк не віриться) до закоханості у конспірологію. А втім найімовірнішою видається наступна версія: дилетант у гоголезнавстві (швидше за все, гоголезнавець "по наушению") вирішив (змушений був під адміністративним тиском?) вчинити погром такої актуальної для України галузі, не ризикуючи при цьому своїм реноме (справжнє ім'я оглядача викликало б природний, а може, – визнаємо це – й не зовсім здоровий інтерес – такий зрозумілий з огляду на наше загальне надмірне захоплення приватним життям, на наше надмірне прагнення зануритись у таємничий світ закулісся – до особи поціновувача, який додатково обрав собі ще й роль судді, та до його ж таки особистого внеску у збагачення корпусу гуманітарних знань (тим паче у такій делікатній, такій дражливій для усіх сфері, як гоголезнааавство, де так перехрещуються між собою амбітні лінії)).

Цей конспірологічний аспект, закладений в основу огляду гоголезнавчих праць, гарно висвітлено у зразковій (щодо тональності, яку так важко у полеміці тримати на належному рівні, щодо виваженості та аргументації) статті проф. П. Михеда "Про односторонню критику, або Для чого потрібні псевдоніми" ("Слово і час". – 2013. – № 1).

Найтривожнішим у цьому полемічному відгуку є те, що "оракул високого академізму", передбачливо заховавшись за маскою, "не переобтяжуючи себе аргументами", намагається наставляти

наукову громаду "на путь істинний". Однак при цьому наш достойник, який так любить маску, скочується до прямої українофобії. Прочитуємо цей вступ зі статті П. Михеда розлогіше, бо він є вкрай принциповим для адекватного розуміння творчості М. Гоголя: "Виникає враження, що рецензент якимось хворобливо реагує на національне – у всіх його виявах, зокрема й в інтерпретаційному полі художніх текстів (курсив наш – О. К.). Одкровення щодо національного профілю Гоголя, навколо чого наламано стільки списів, "найвиваженіший" <...> погляд" критик знаходить в ... Анатолія Толстоухова. Що ж це за одкровення? Ось воно: "Спосіб мислення Гоголя не був чимось новим і винятковим. Так себе *сприймали* (?) майже всі нащадки козацької старшини Лівобережжя ... М. Гоголю куди ближчими були люди Старої України XVIII століття ... ніж кирило-мефодіївці з їхньою етно-національною програмою" ... Отже, замкнімо Гоголя у XVIII ст., а ще краще в XVII. Зробімо з нього недалекого, малоосвіченого письменника ... Простіше для всіх. І романтизм із його відкриттям феномену нації, удаймо, полишився для Гоголя невідомим. Звідки ж тоді "Розмисли Мазепи"?" [7, с. 115].

Що ж маємо у "сухому" залишку після огляду гоголіани? Практично, майже нічого. Хіба що юні художники будуть уважніше ставитися до своїх робіт на гоголівську тематику. Той же, хто прагне дізнатися про реальний стан сучасного українського гоголезнавства, про його здобутки й проблеми з полемічної статті Юрія Гребєніка, набуде дуже мало.

Чому так вийшло у цьому випадку (та й в низці інших подібних ситуацій)? Спробуємо поміркувати.

Україні катастрофічно бракує не лише кваліфікованої, а й просто чесної, об'єктивної, незаангажованої (окрім заангажованості істиною) критики. Все і всі розбиті на групи й табори (звідси, до речі, повсякденна практика "перехресного" рецензування). Мимоволі згадуються слова Л. Плюща: "Боюся груповщини (мені завжди було боляче від "корисливості" критики, яка помічає лише близьке їй і тим гальмує "літпроцес")..." [8, с. 371]. Не виняток і "Критика". А шкода. Це видання так багато обіцяло (і, будемо справедливими, так багато вже дало у попередні роки). Нині ж "Критика" практично відійшла від власне літературознавства і перетворилася на закритий клуб. Звідси помітне зниження уваги суспільства до цього видання. Втрачає нині свої позиції й журнал "Дивослово", де у попередні роки таким яскравим був відділ літературознавства та критики. І навіть цікавий і глибокий літературознавець Р. Харчук, яка

нині очолює цей відділ, ситуацію не може порятувати – заважає корпоративність.

Приклади можна додавати й додавати. У результаті формується ситуація, де йде не боротьба концепцій, а груп, яка й породжує огляди-"розбірки", подібні до огляду, запропонованого Юрієм Гребеніком. А це вже шлях у нікуди.

Література

1. Бояновська Едита М. Микола Гоголь: між українським і російським націоналізмом / Едита Бояновська. – К., 2013.
2. Гоголь Н. Собр. соч. : в 7 т. / Н. Гоголь. – М., 1967. Т. 6. – 1967.
3. Гребенік Юрій. Зачароване місце / Юрій Гребенік // Критика. – 2012. – Число 4.
4. Гундорова Т. Микола Гоголь і колоніальний кітч / Т. Гундорова // Гоголезнавчі студії. – Ніжин, 2009. – Вип. 1 (18).
5. Киченко А. Анкета "Гоголезнавчих студій" / А. Киченко // Гоголезнавчі студії. – Вип. 1 (18). – Ніжин, 2009.
6. Манн Ю. Смех против страха (штрихи к теме) [Електронний ресурс] / Ю. Манн. – Режим доступу: <http://domgogolya.ru/science/researches/1212/>. – Назва з екрана.
7. Михед П. Про односторонню критику, або Для чого потрібні псевдоніми / П. Михед // Слово і час. – 2013. – № 1.
8. Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка: Навколо "Москалевої криниці": дванадцять статтів / Л. Плющ. – К., 2001.